

МЕТОДИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ

З правового погляду дитина є самостійним суб'єктом права, тому на неї поширюється увесь комплекс громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав та обов'язків людини. До того ж, як особлива соціально-демографічна група населення, діти мають свої специфічні потреби, інтереси та права, але не мають достатньо можливостей відстоювати й захищати їх перед суспільством.

Забезпечення прав і свобод неповнолітніх, насамперед захист дітей від злочинних посягань, є одним з найбільш пріоритетних напрямів внутрішньої політики України. Від її реалізації залежить майбутнє країни, її економічне та соціальне благополуччя. Тому не випадково, що проблемі безпеки дітей приділяють значну увагу всі структури суспільства.

Відомо, що в кожній людини існують різноманітні варіанти поведінки, але правова норма визначає лише один з них – правовий. Небажання (ігнорування) його дотримуватися призводить до правопорушення і, відповідно, до адміністративної, цивільної чи кримінальної відповідальності.

Ще до початку XXI ст. експерти ООН прогнозували й, на жаль, не помилилися, що злочинність серед неповнолітніх буде в центрі уваги світової спільноти. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (досліджено 160 країн) дитяча безпритульність, бездоглядність сприяють розповсюдженню хвороб і вчиненню злочинів неповнолітніми, зокрема тяжких, і вчиненню злочинів щодо них самих. За цими показниками на перше місце у світі вийшли республіки колишнього СРСР, а Україна випереджає багатьох з них.

В оточенні неповнолітніх дедалі більше поширюються такі види злочинів, які раніше були притаманні здебільшого дорослим, – торгівля зброєю й наркотиками, розбійні напади на іноземців, посягання на життя й здоров'я з використанням тортур, кіберзлочинність, рекет та ін. Характерною ознакою злочинності неповнолітніх є те, що вона в Україні набуває більш організованого, кримінально-групового характеру. Участь у якихось кримінальних угрупованнях стає для молоді соціально престижним заняттям.

Проведене фахівцями лабораторії соціальної педагогіки Інституту проблем виховання НАПН України соціологічне дослідження показало, що сучасна молодь – це нове покоління українських громадян з радикально зміненими за останні десятиліття мотивами поведінки, моральними цінностями, соціально-професійними орієнтирами. Існує досить велика група молоді, яка вже не живе або не хоче жити відповідно до норм і законів нашого суспільства, яка стає об'єктом роботи правоохоронних органів.

Лише протягом 2010 р. було зареєстровано 17342 злочини, учинених неповнолітніми або за їх участю, з них: 8742 тяжкі та особливо тяжкі, 118 умисних тяжких тілесних ушкоджень, 76 умисних вбивств, 43 зґвалтування, 378 розбоїв, 1560 грабежів, 436 шахрайств, 564 хуліганства, 11546 крадіжок, 427 незаконних заволодінь транспортними засобами. Найбільше злочинів загальнокримінальної спрямованості зареєстровано в Дніпропетровській (1101), Донецькій (1857), Луганській (1169), Одеській (1127) областях. Як наслідок,

станом на 1 жовтня 2010 р. у виховних колоніях Державного департаменту України з питань виконання покарань утримували 1426 неповнолітніх.

У судовій практиці України до частини неповнолітніх за скоєні ними злочини застосовують звільнення від відбування покарання з випробуванням. Їх частина від загальної кількості засуджених неповнолітніх становить понад 65%.

Широке застосування щодо засуджених неповнолітніх практики покарання з випробуванням засвідчує, що каральна політика в Україні за останні роки змінюється в бік її гуманізації – від власне карально-репресивного характеру до охоронно-захисної концепції.

Однак на сьогодні відсутня розвинута система ресоціалізації й контролю неповнолітніх засуджених за місцем їх проживання. За її відсутності гуманна каральна політика стає слабкою ланкою профілактичної діяльності, що спричиняє зростання повторної (рецидивної) злочинності серед цієї категорії неповнолітніх.

У структурі органів внутрішніх справ кримінальна міліція у справах дітей (далі – КМСД) є основним підрозділом, на який покладені такі завдання: попередження злочинності неповнолітніх; розкриття злочинів, учинених неповнолітніми або за їх участю; профілактичний облік дітей, звільнених з місць позбавлення волі, засуджених, але щодо яких виконання вироку про позбавлення волі відстрочено, а також засуджених умовно або до виправних робіт; соціальний патронаж щодо дітей, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі на певний термін. Вирішення цих завдань значною мірою залежить від професійно-психологічного потенціалу працівників КМСД, переосмислення цілей та методів їх роботи, адже специфіка виконання службових обов'язків працівниками кримінальної міліції у справах дітей МВС України в будь-якому випадку передбачає тісну взаємодію з неповнолітніми. З огляду на це, володіння методами психологічного впливу на неповнолітніх правопорушників слід віднести до розряду найбільш потрібних.

Психологічний вплив, а це підтверджено і практикою, і низкою наукових досліджень [1; 2; 3 та ін.], є першочерговим і здійснюється перед застосуванням інших форм впливу.

Кожний психологічний прийом впливу має конкретну мету: виховання, виправлення, попередження, інформування, зміна поведінки людини, дезорієнтування тощо.

Метою психологічного впливу на неповнолітнього правопорушника є його виховання чи виправлення, стимулювання до законослужняної поведінки.

Психологічний вплив – це вплив на психічний стан, почуття, думки й дії (вчинки) інших людей, у нашому випадку – неповнолітніх правопорушників, за допомогою психологічних засобів: вербальних (словесних), паралінгвістичних або невербальних (несловесних).

На сьогодні доведено, що протягом перших дванадцяти секунд спілкування при знайомстві на частку невербальних сигналів припадає близько 92% усього обсягу інформації. Через вираз обличчя, пози й жести сприймаємо близько 55% повідомлень, а 38% – через інтонацію й модуляцію голосу. Так, усього 7% припадає на слова, які сприймає адресат у процесі спілкування. Іншими словами, у багатьох випадках те, як ми говоримо, важливіше за сло-

ва, які ми вимовляємо. Це має принципове значення в контактній взаємодії працівників міліції з громадянами [4, с. 49].

Вербальні (або мовні) засоби впливу мають ряд суттєвих характеристик, що належать до виразних мовних якостей голосу (паралінгвістика) і виразних немовних якостей голосу (екстралінгвістика). До мовних звукових явищ належать: діапазон мови (широкий, вузький); тональність (висока, низька), інтонація (слабка, яка свідчить про підпорядкованість природи людини, і підвищена, яка характеризує сильну людську природу), темп мови (швидкий, середній, повільний), модуляція голосу (плавна, різка), ритм голосу (рівномірний або переривчастий) і тембр голосу (розкотистий, хриплий, скрипучий).

Швидкість вимови фраз і слів може значно відрізнятись не лише в різних людей. Іноді, залежно від ситуації, одна й та сама людина в якихось випадках говорить швидше, в інших – повільніше. Психологи вважають, що в спілкуванні найбільш приваблива плавна, спокійна й повільна манера мовлення.

До основних фонетичних характеристик мови людини зараховують:

1. Швидкість мовлення. Жвава, моторна манера говорити, швидкий темп свідчать про імпульсивність співрозмовника, його впевненість у собі. Спокійна, повільна манера вказує на незворушність, розсудливість, обґрунтованість, поважність. Помітні коливання швидкості мови свідчать про неврівноваженість, невпевненість, легку збудливість.

2. Гучність. Сильний голос зазвичай притаманний людині з великою життєвою силою або чванливістю. Тихий, слабкий голос вказує на стриманість, скромність, такт. Різкі зміни гучності свідчать про емоційність і хвилювання.

3. Артикуляцію. Ясна й чітка вимова вказує на внутрішню дисципліну, потребу в зрозумілості й недолік живості. Розпливчата вимова, як правило, властива поступливості, невпевненості, м'якості, в'ялості волі.

4. Висоту. Високий пронизливий голос – ознака страху та хвилювання, а низький – означає спокій, розслабленість і гідність.

5. Режим і процес вимови. Ритмічна мова (рівний перехід слів з легкими періодичними коливаннями) означає багатство відчуттів, урівноваженість, гарний настрій. Суворо циклічна, правильна вимова може вказувати на сильне переживання, усвідомлення проблем, напруження волі, дисципліну, педантичність, холодність відчуттів.

Одним з правил, яким керуються американські поліцейські, приписано: «Вимога та позиція, викладені в простих висловах з ефективним застосуванням інтонації, будуть зрозумілі та прийнятні скоріше, ніж те саме, але висловлене зверхньо і поблажливо. Поблажливий, зверхній тон викликає внутрішню протидію та бажання виявити протиріччя» [5].

Згідно з літературними джерелами [4, с. 55], у середньому людина говорить словами лише протягом 10 – 11 хвилин на день, а кожне речення звучить не більше 2,5 секунди. Словесне спілкування в бесіді займає менше 35%, а понад 65% інформації передають за допомогою невербальних засобів спілкування.

До елементів невербального спілкування належать: погляд; міжособистісна дистанція (проксемічні явища), міміка, пантоміміка й жести (явища кінесики); доторкування (явища такесики). У структурі невербальної поведінки виокремлюють кінетичну (рухову), просодичну (емоційну), екстралінгвістичну (позамовну) та ольфакторну (нюхову) системи.

У свою чергу, до невербальних виразних якостей голосу в процесі спілку-

вання зараховують специфічні звуки (сміх, кашель, шепіт, плач). Розрізняють роздільні звуки (наприклад, кашель), нульові звуки (паузи), звуки супроводження (наприклад, «е-е-е», «а-а-а» та ін.).

Для здійснення психологічного впливу на неповнолітнього можуть бути використані такі класичні методи:

1) метод руйнування негативного типу характеру: метод «вибуху» та метод реконструкції характеру;

2) метод перебудови мотиваційної сфери та самосвідомості: а) об'єктивне переосмислення особистісних позитивних якостей та недоліків; б) переорієнтація самосвідомості; в) зміна переконань; г) прогнозування негативної поведінки;

3) метод перебудови життєвого досвіду: а) приписи; б) обмеження; в) перенавчання; г) переключення; д) регламентація способу життя;

4) метод попередження негативної та стимулювання позитивної поведінки: а) заохочення і покарання; б) змагання; в) позитивна перспектива.

Не викликає сумніву, що методи психологічного впливу, які використовують працівники КМСД у роботі з неповнолітніми правопорушниками, повинні відповідати високим моральним параметрам. Однак опитування працівників КМСД показало, що в практичній діяльності вони нерідко використовують незаконний вплив на осіб (погрозу фізичним насильством використовують 12,9%, обман – 33,1%, уведення в оману – 54%).

Емоційний вибух працівника міліції хоча й психологічно зрозумілий, проте не може бути виправданим. Реакція гніву, висловлена в брутальній формі, хаотичні рухи та пересування призводять, як правило, до загострення ситуації. Грубість породжує зворотну грубість. Непомірні вимоги, до того ж, висловлені в неналежній формі, примушують самого представника влади кожену подальшу вимогу висловлювати в ще більш брутальній формі [5].

Стверджуючи необхідність психологічної та професійної готовності працівників міліції до гуманного, емпатичного, доброзичливого, толерантного спілкування з різними віковими категоріями громадян, підкреслимо, що аналіз практики та спеціальні дослідження переконують у тому, що саме така позиція в міжособистісних стосунках сприяє конструктивній взаємодії, а також формуванню позитивного іміджу правоохоронних органів. Зважаючи на це, особливої уваги заслуговує педагогіка співробітництва – прогресивна концепція, що утверджує особливий стиль взаємодії людей, запропонована академіком В. Синьовим [6] для застосування в практичній діяльності працівників пенітенціарної системи, головні ціннісні компоненти якої повністю можна апроксимувати й на професійну діяльність працівників кримінальної міліції у справах дітей, зокрема:

— прийняття (а не відторгнення) кожного неповнолітнього «таким, яким він є» з усіма його недоліками, суперечностями, а також поважне ставлення до його особистості;

— емпатичне (а не лише оцінне), співчутливе розуміння неповнолітнього з урахуванням усієї складності його проблем і психічних станів;

— щире й відверте спілкування з неповнолітніми;

— надання неповнолітнім психологічної та іншої допомоги, необхідної їм для подолання труднощів у різних сферах життєдіяльності (зрозуміло, у межах закону);

— глибоке вивчення проблеми особистості неповнолітнього, який звернувся за допомогою, на цій основі прийняття оптимальних, конкретних рішень;
— критичний самоаналіз власної особистості працівником міліції з метою самовдосконалення.

Особливої уваги заслуговує сучасна психологічна технологія ділового спілкування у професійній діяльності працівників правоохоронних органів, запропонована академіком Л. Філоновим [7; 8] у формі «Методики контактної взаємодії» (далі – МКВ). Ця методика була модифікована й адаптована¹ нами в колі неповнолітніх засуджених Мелітопольської (дівчата) та Прилуцької (хлопці) виховних колоній для використання в діяльності працівників кримінальної міліції у справах дітей.

Водночас зазначимо, що МКВ дозволяє працівникам міліції усувати психологічні бар'єри та попереджувати виникнення конфліктних ситуацій у процесі спілкування, сприяє формуванню гнучкої системи внутрішньо-особистісних, міжособистісних та соціальних відносин і серед працівників колективу (корпорації), і з об'єктом професійної діяльності – з неповнолітніми правопорушниками та законотриваючими громадянами, інтенсифікації й удосконаленню цієї діяльності в повній відповідності до вимог соціальних очікувань.

Результативність психологічного впливу на неповнолітнього правопорушника визначена тим, наскільки вміло використані працівником КМСД відповідні психолого-педагогічні методи, прийоми й засоби – і вербальні, і невербальні.

Тож, ефективність психологічного впливу на неповнолітнього правопорушника безпосередньо пов'язана з володінням працівниками КМСД психолого-педагогічним арсеналом, технікою застосування вербальних і невербальних засобів.

Література

1. **Папкин А. И.** Личная безопасность сотрудников органов внутренних дел (тактика и психология безопасной деятельности) / А. И. Папкин. – М. : Академия МВД РФ, 1996. – 245 с.
2. **Некоторые** рекомендации полицейским по поддержанию зрительного контакта в конфликтных ситуациях // Борьба с преступностью за рубежом (по материалам зарубежной печати) : ежемесячный информационный бюллетень. – М., 1999. – № 8. – С. 21 – 23.
3. **Gersons B.** Police Psychology: operational assistant / B. Gersons // POLICE (USA), 1994, May. – P. 16; 21.
4. **Рыбалка С. В.** Язык мимики, взглядов, жестов / С. В. Рыбалка. – Донецк : ПКФ «БАО», 2006. – 224 с.
5. **Психологія та педагогіка управління в органах внутрішніх справ** : курс лекцій / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Г. О. Юхновець та ін. – К. : Українська академія внутрішніх справ, 1995. – С. 98.
6. **Синьов В. М.** Пенітенціарна педагогіка в основних запитаннях і відповідях : навч. посіб. / В. М. Синьов, В. І. Кривуша. – К. : РВВ КІВС, 2000. – С. 25 – 26.

---

¹ Довідка від 02.04.2007 № 5/431 Про впровадження науково-методичних матеріалів в діяльність Мелітопольської та Прилуцької виховних колоній Державного департаменту України з питань виконання покарань (ДНДІ МВС України вх. № 208/2 від 12.04.2007).

7. Филонов Л. Б. Психологические аспекты установления контактов между людьми (методика контактного взаимодействия) / Л. Б. Филонов. – Препринт. В надзаг. АН СССР. – Пущино : Научный центр биологических исследований МГУ, 1982. – 56 с.

8. Филонов Л. Б. Психология развития контакта между людьми в условиях затрудненного общения : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра психолог. наук : спец. 19.00.05, 19.00.06 / Л. Б. Филонов. – М., 1985. – 34 с.

* * *

Кушнарџов С. В. Методи психолого-педагогічного впливу на неповнолітніх правопорушників

Висвітлено проблеми психолого-педагогічного забезпечення діяльності працівників кримінальної міліції у справах дітей. Розкрито методи психолого-педагогічного впливу на неповнолітніх правопорушників.

Ключові слова: методи, психолого-педагогічний вплив, неповнолітні, правопорушники.

Кушнарџев С. В. Методы психолого-педагогического влияния на несовершеннолетних правонарушителей

Освещены проблемы психолого-педагогического обеспечения деятельности работников криминальной милиции по делам детей. Раскрыты методы психолого-педагогического воздействия на несовершеннолетних правонарушителей.

Ключевые слова: методы, психолого-педагогическое влияние, несовершеннолетние, правонарушители.

Kushnaryov S. V. Methods of psychological and pedagogical influence on under-age offenders

This article is about problems of psychological of pedagogies ensuring of work officials of criminal militia in children's affairs. Besides, the article describes the methods of psychological of pedagogies influence on juvenile delinquents.

Key words: methods, psychological influence, juvenile, delinquents.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2011 р.

Прийнято до друку 27.05.2011 р.